

Не залишайте її наодинці у складних ситуаціях, коли потрібно прийняти серйозне рішення. Будьте поруч після провалів і поразок. Допоможіть їй зрозуміти, що вона має право помилятися, що слід спокійно сприймати невдачі, щоб проаналізувати причини неуспіху та виправити існуючий стан речей. Заохочуйте успіхи такого учня, розділіть з ним радість досягнень. Але в той самий час цінуйте його за те, що він є, а не за те, що чогось досяг.

* * *

Передача стереотипів адиктивної поведінки є одним з основних джерел поширення алкоголізму та наркоманії. Психологічна допомога дітям і підліткам групи ризику може стати найбільш потужним інструментом профілактики. Треба перервати порочне коло, долаючи особистісну схильність підлітка до адиктивної поведінки. Тоді підліток, який раніше був віднесений до групи ризику, зможе прожити щасливе життя і не передати дисфункцію наступному поколінню.

В. М. Дедович, канд. пед. наук
(м. Чернігів)

ЗАВДАННЯ ОСВІТИ — НАВЧИТИ ВІДПОЧИВАТИ

Перед незалежною Україною стоїть важливе завдання — **реформувати всю систему освіти і виховання відповідно до принципів побудови держави**. “Розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального та духовного потенціалу народу, ... становлення державності та демократизації суспільства в Україні” [1, с. 5]. Відповідно до цього здійснюється удосконалення гуманітарної та природничо-математичної освіти, реформується система виховання, спрямована на “...формування у молоді... розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури” [1, с. 15].

Проте, приділивши увагу освіті й вихованню, майже забули ще один вид діяльності, яким людина, і особливо учень, займається дуже охоче і з величезним задоволенням. Це відпочинок. Право кожної людини на відпочинок закріплене у статті 45 Конституції України [2, с. 14]. Простий підрахунок покаже, що доросла людина, працюючи на виробництві, попри зайнятість домашньою роботою, має у будні дні від однієї до трьох годин вільного часу, а у вихідні та святкові дні й до восьми годин. Держава не може залишитися байдужою до того, як людина проводить свій вільний час, як вона відпочиває. Я не за-

кликаю встановити державний контроль за дозвіллям людей, але навчити їх відпочивати потрібно.

Можливості для цього є. Якщо дотримуватися шкільних вимог і не первантажувати учнів домашніми завданнями, то із 24 годин доби середній підліток 9 годин спить, 6 годин проводить у школі, 2 години виконує домашні завдання, максимумально 3 години забирає дорога до школи, їжа, гігієнічні процедури, хатня робота. Отже, у будній день підліток має на відпочинок 4 години, учень старших класів 3. У вихідні дні цей час зростає до 8...12 годин. Саме під час навчання у школі можливо сформувати в учнів уміння відпочивати, що потім прислужиться їм протягом усього життя.

Відпочинок може нести, крім явної функції — проведення вільного часу, і приховану функцію — виховання. Не секрет, що значна частина виховних заходів, які проводяться у школі — це лекції, бесіди, виховні години, урочисті вечори та лінійки до певних дат. Ці заходи наче несуть на собі тавро — “виховання”. Але люди взагалі, а підлітки й юнаки особливо, не люблять, щоб їх виховували. Відверті повчання та настанови викликають в учнів свідоме та підсвідоме невдоволення, роздратування, прагнення вчинити наперекір повчанням. У цьому віці школярі починають вважати себе дорослими, прагнуть до самостійного пошуку життєвих шляхів [3, с. 107; 4, с. 5].

У силу сказаного набагато більшу користь може дати не нав'язливе, зауважане виховання, яке здійснюється через дозвілля, відпочинок, проведення вільного часу. Не викликаючи підсвідомого опору учнів, заходи виховання-відпочинку будуть дійовішими за традиційних форм виховної роботи. Подібне виховання через відпочинок відіграє свою роль і після закінчення учнями школи. Доросла людина може не піти на виховну лекцію, відкласти книжку, журнал чи газету, вимкнути телевизор чи радіоприймач, щоб уникнути виховного впливу, який вона вважає для себе зайвим. Однак і найупертіша в небажанні виховуватися доросла людина відвідуватиме розважальні заходи, читатиме книжки чи дивитиметься телепередачі, які вона вважає розважальними. Тому через проведення дозвілля можна здійснити необхідний суспільству виховуючий ефект, якщо розпочати роботу з поєднання відпочинку й виховання ще у підлітковому віці, коли діти перестають сліпо вірити дорослим і починають шукати своїх життєвих шляхів.

Розглянемо, які можливості з виховання уміння відпочивати має сучасна система освіти взагалі і школа зокрема, яких вимог при цьому необхідно дотримуватися.

Перегляд фільмів. Ще 10—15 років тому кіно- і телефільми несли значний виховний заряд в душі тогочасних поглядів на виховання, бу-

лучи разом з тим вагомим засобом відпочинку. Проте ідеологізація тодішньої кінопродукції привела до значного скорочення її репертуару в наш час — переважна більшість дитячих і юнацьких фільмів сприймаються нинішньою учнівською молоддю як застарілі. Проблеми, що хвилюють героїв фільмів, виглядають надуманими, штучними, значна частина понять — “партия”, “комсомольці”, “піонери” — сучасним школярам знайомі лише за назвою. До того ж старі фільми не дають відповіді на запитання, які сьогодні турбують учнів. До перерахованого додаються й економічні реалії — екрани кінотеатрів і телевізорів заповнені комерційною, майже виключно імпортною продукцією. Сучасні діти звикають відпочивати, дивлячись переважно бойовики, пригодницькі фільми, триллери, комедії, еротичні фільми. Та і в кінотеатри, репертуар яких порівняно легко піддається контролю, школярі ходять рідко. Вони надають перевагу телевізору, де велика кількість каналів, супутникові антени, поширення відеоманітофонів практично виключають контроль з боку дорослих за репертуаром фільмів, що переглядаються.

У ситуації, що склалася, привчити учнів до осмисленого перегляду змістовних фільмів можна двома шляхами. Перший — створення вітчизняних фільмів, які будуть нести потужний виховний заряд при достатніх зовнішніх ефектах. Це можуть бути фільми з часів Київської Русі, козацької доби, присвячені подіям боротьби за незалежність України у 17—20-х роках, детективи на місцевому матеріалі, фільми з проблем, що хвилюють сучасну молодь. Таким чином можна на виграти боротьбу за глядача у зарубіжної кінопродукції, одночасно роблячи відпочинок змістовним.

Другий шлях — поки немає вищеперерахованих фільмів, то не ховати голову в пісок на зразок відомого птаха, не ганити перед учнями західну кінопродукцію — заборонений плід особливо солодкий, а допомогти учням зорієнтуватися в сучасному морі кінопродукції. **Уміння орієнтуватися передбачає ознайомлення учнів з класифікацією кінофільмів, з особливостями кожного кіножанру, історією його розвитку, видатними кіноакторами і режисерами.** Доцільно також організувати з учнями перегляд і обговорення їх улюблених фільмів того чи іншого жанру, пошук у кожному фільмі типових рис для жанру в цілому і особливостей, що вирізняють даний фільм з поміж інших. Це можна робити на виховних годинах чи створенням гуртків любителів фільмів. У ході обговорень учні знайдуть для себе відповіді на запитання, чим їх приваблює цей кіножанр, цей фільм, гра кіноактора, чому вони взагалі дивляться художні фільми, що вони хочуть одержати від перегляду фільмів і що одержують насправді. На мою думку,

при такому ставленні з боку школи і держави до перегляду фільмів, в учнів можна виховати свідомий інтерес до фільмів певних жанрів, гри акторів, мистецтва режисера. Цей інтерес, збережений на тривалий час, слугуватиме однією з основ уміння відпочивати.

Розважальні телепередачі. За останні роки блакитні екрани заповнили різного роду розважальні передачі — музичні та ігрові шоу, конкурси, вікторини, нескінченні серіали тощо. Учні часто годинами дивляться їх, навіть не задаючись питанням “чому?”

Цінність розважальних передач неоднозначна. Передачі-вікторини, учасники яких відповідають на різнопланові або тематичні запитання, приносять певну користь. Їх перегляд дає учням знання, хоча пізнавальна цінність у цілому невисока через російськомовність і добір тематики передач, що цікавить здебільшого російських глядачів. У перспективі передачі-вікторини на історичні та політичні теми можуть стати непоганим засобом проведення дозвілля, але для цього вони мають бути організовані українським телебаченням і окремо для дорослих і для дітей шкільного віку.

Взагалі перегляд розважальних передач не становить загрози більш змістовним формам відпочинку, але лише в тому разі, коли для перегляду обирається одне-два ігрових шоу, вікторина, один серіал, які переглядаються регулярно. Загрозу становить необмеженість у споживанні, коли школяр, не маючи уміння відпочивати, ставить за мету дивитись усі розважальні передачі підряд, проводячи перед телевізором кілька годин поспіль і закриваючи цим інші можливості для відпочинку. Школа в особі класного керівника чи вихователя може лише порадити учням ті чи інші передачі для перегляду, рекомендувати критерії їх цінності. Основний тягар у вихованні в учнів уміння критично ставитися до розважальних передач — лягає на батьків, які власним прикладом мають продемонструвати ставлення до основної маси цих передач як до засобу згяти час, коли немає можливості присвятити відпочинок чомусь змістовнішому.

Сучасна музика. Скільки списів зламано у дискусіях на цю тему. Шкільні уроки музики і співів привчають учнів до класичних творів, а учні поза школою слухають сучасну естрадну музику, всіма силами захищаючи її від звинувачень в агресивності, аморальності, надмірній гучності, беззмістовності та інших гріхах. А чи має сенс сам предмет суперечки? Багато хто з дорослих забув, що поява нового музичного стилю викликає зливу звинувачень. Джазові композиції, що нині вважаються класичними, у свій час також зазнавали нападок. Музика, яку слухають наші діти, не може не змінюватись. У молодіжному середовищі музика відіграє роль своєрідного пароллю, знання якого визначає приналежність до певної вікової категорії, до своїх чи чу-

жих. Через це молодіжний музичний стиль радикально змінюється кожні 5—7 років [3, с. 15].

Інтерес до так званої "серйозної" музики, оперних, симфонічних творів пробуджується переважно після 25 років, коли людина починає втрачати юнацьку непосидючість, коли з'являється схильність до роздумів, відбувається оволодіння основами музичної грамоти, знайомство з обробками класичних творів у легшому для сприйняття естрадному виконанні [4, с. 237]. У зв'язку з цим, чи не краще починати знайомство учнів з музикою пісню на уроках і позаурочних заходах з легшим для розуміння порівняно з класикою жанром народної музики та пісні і сучасною естрадою. З народною піснею можна знайомити як у класичному виконанні, так і в сучасній обробці, використовувати потужний пласт жанрових і гумористичних народних пісень, що сьогодні маловідомий широкому загалу.

Стосовно сучасної естрадної музики, то учнів необхідно знайомити з історією її появи й розвитку, різноманітністю стилів і напрямів, з видатними виконавцями в кожному жанрі, як вітчизняними, так і зарубіжними, простежувати розвиток їх виконавської майстерності. У такому разі можна говорити про серйозне тривале захоплення певним музичним жанром, виконавцем, про вміння обирати музику на свій смак. Такий підхід приведе і до суттєвого падіння інтересу до низькопробної естрадної продукції, що заповнила нині пункти продажу аудіокасет — ця продукція просто перестане користуватися попитом. Глибокий осмислений інтерес до сучасної музики, вихований школою, послужить одним з гарантів осмисленого проведення музичного відпочинку у зрілому віці.

Танці. Вечори танців у школі, дискотека — це й улюблене місце відпочинку школярів, а також тих, хто недавно закінчив школу, і сплуквання з ровесниками, і часто місце знайомства з майбутнім супутником чи супутницею життя. Від дорослих літнього віку частенько чути звинувачення стосовно аморальності та беззмістовності сучасних танців, їх індивідуальності, різкості рухів танців, оглушливості музики сучасних дискотек. Автори цих висловлювань забувають, що подібні звинувачення у свій час висувались і на адресу вальсів і танго, які давно стали класичними танцями, і на адресу твістів і шейків їх молодості.

Якщо танці такі важливі для відпочинку наших підлітків і юнаків, то мабуть краще не ганити їх, а просвітити танціврів. У класичних гмназіях до революції 1917 року були обов'язкові уроки танців, у наш час в ряді шкіл з гуманітарним ухилом, гмназіях їх також вводять у розклад. А як бути решті учнів? Може ввести в розклад уроки хореографії за рахунок уроків музики та фізкультури, чи від-

крити гуртки, клуби сучасного танцю в кожній школі? І зробити це не лише в молодших, а й середніх і старших класах.

У такому разі і відпочинок учнів стане змістовнішим, і хтось підніме свій престиж і свою самооцінку, і на дискотеках менше хлопців і дівчат підпиратиме стіну, соромлячись свого невміння танцювати. Наші діти завдяки танцювальному відпочинку стануть стрункішими, їх хода граційнішою, і в старшому віці вони без вагань покажуть, як їх навчили танцювати у школі. І своїм власним дітям батьки зможуть наочно показати, як слід поводитися під час вечорів відпочинку, надати початкові знання з хореографії.

Спортивні ігри. Тут, здається, все благополучно. Школярі після уроків із задоволенням грають у футбол, волейбол і ... і все. Інші спортивні ігри майже не зустрічаються, за незначним винятком — хокею й бігу на лижах зимою. А що ж тоді учні роблять на уроках фізкультури? Шикуються, роблять розминочні вправи, а потім по одному чи по двоє здають нормативи з бігу чи стрибків, виконують на оцінку гімнастичні вправи, а інші стоять без діла. А чи не краще було б знайомити учнів з різноманітними спортивними іграми, щоб під час гри вони могли і побігати, і пострібати, і не поодиноці, а всі разом. Переживаючи радість від активної участі у грі, знайомства з новими іграми, школярі урізноманітнять свій дворовий ігровий репертуар. Після закінчення школи якщо не всі, то принаймні частина колишніх учнів певну частку свого відпочинку присвячуватиме різноманітним спортивним іграм.

Реалізація цього підходу потребує певних матеріальних затрат, але обладнання у дворах, парках, на пляжах, шкільних подвір'ях найпростіших спортивних майданчиків окупиється зміцненням здоров'я людей. Для підвищення інтересу учнів до занять фізичною культурою необхідна і мережа змагань всередині школи і між школами на першість району міста.

Необхідно створити широку мережу спортивних секцій не лише для підготовки майбутніх чемпіонів, а й для тих дітей, що хочуть займатися фізкультурою для власного розвитку і задоволення. Шкільний вчитель фізкультури виходячи з особливостей тілобудови учня і його стану здоров'я повинен підібрати для нього індивідуальну програму занять, порадити ту чи іншу спортивну секцію. І відомі спортсмени й актори повинні пропагувати не лише свій вид спорту, а здоровий спортивний стиль життя. У нас уже став хрестоматійним приклад з призначення американського кіноактора і культуриста Арнольда Шварценгера радником президента США з питань фізкультури і спорту. В Україні подібних загальнонаціональних прикладів щось не видно. При дотриманні цих та інших вимог можна розрахо-

увати, що звикнувши займатись у школі та поза нею фізкультурною, іграми задля власного задоволення, маючи умови для занять, дорослі люди частину свого відпочинку присвячуватимуть заняттям фізкультурною, спортивним іграм.

Трохи осторонь стоїть питання про так звані інтелектуальні спортивні ігри — шахи, шашки, карти, доміно. Доміно більше поширене серед літніх людей, шахи і шашки офіційно визнані як види спорту, з них проводяться змагання, існують туртки і секції, видається фахова література. Карти ж перебувають на напівлегальному становищі — в них грає більшість і більшість про них мовчить. Але ж наперекір усталеним стереогігам карточні ігри це не лише азарт і гра на гроші (на гроші можна грати і в шахи, і у волейбол). Карти — це уміння розраховувати варіанти за умов неповної інформації, продумувати далекоходові комбінації, вміння покладатися не лише на себе, а й на партнера. Може, варто не замовчувати існування карт, а пропалувати серйозні ігри типу бриджа, покера, пасьянсів, видавати фахову літературу, за прикладом західних країн проводити змагання. Тоді карти вийдуть з підпілля і люди на дозвіллі гратимуть у серйозні інтелектуальні ігри, а не в "дурня", "буру" чи в "очко", які дійсно придатні лише для гри на гроші та беззмистовного проведення дозвілля.

Спортивне уболівання. Якщо навчаючись, школярі ще якимось займаються фізкультурною, спортивними іграми, то проходить два—три роки після закінчення школи і більшість людей у кращому випадку йдуть на стадіон у ролі глядача чи вмикають телевізор на час трансляції спортивних програм. Але уболівання як вид відпочинку нітрохи не гірше за інші види дозвілля, і привчати до нього варто зі шкільної партії. Безкоштовно запросити учнів на змагання з тих видів спорту, які ще не стали дуже популярними, пояснити учням специфіку змагань, особливості того чи іншого виду спорту. Вигода від цього подвійна — і спортсменам цікавіше виступати при заповнених трибунах, і учні мають можливість підібрати захоплення до душі [5, с. 79].

Культура спортивного уболівання передбачає і знайомство з різними видами спорту, і пробу своїх сил в окремих видах, щоб уболівальник міг на власному досвіді розмірковувати про успіхи спортсмена чи команди. Це ще і знайомство з історією розвитку даного виду спорту, з видатними тренерами, спортсменами, командами. Крім спостереження змагань уболівання передбачає читання відповідної фахової літератури, обговорення спортивних подій з іншими уболівальниками. Зараз починається відродження клубів спортивних уболівальників. До них приходять різні люди, але їх всіх єднає спільне обговорення спортивних подій, поповнення власного багажу знань, використання матеріалів преси і телебачення, підвищення як

загальної, так і фізичної культури. Уболівальники беруть участь у підготовці вікторин, конкурсів, допомагають проводити їх під час перерв у грі, пропагують улюблену команду та вид спорту, сприяють підтримці дисципліни під час змагань [5, с. 89]. Подібний вид відпочинку можна лише вітати.

Відпочинок на природі. Під ним розуміємо літній відпочинок на пляжах, різноманітні туристичні походи — лісові, гірські, піші, водні, лижні, просто денний відпочинок у лісі, парку, на березі річки. Останньому виду відпочинку надає перевагу більшість людей, адже він не потребує якихось спеціальних знань і умінь, досить простого бажання. Туристичні походи приваблюють порівняно небагатох і ці люди проходять спеціальну підготовку у туристичних клубах. Спеціально навчати відпочивати слід лише на пляжах біля води, і це навчання має зводитись до того, щоб навчити дітей плавати, рухомим іграм у воді і біля неї, відповідного обладнання пляжів, що не потребує великих зусиль і затрат.

Мистецтво читання. Здавалося б, вже в цьому виді відпочинку ніяких проблем. Країна суцільної грамотності, у школі уроки рідної і зарубіжної літератури. Але і тут є простір для роботи. Школа знайомить учнів в основному з класичною літературою, яка витримала випробування часом. Нешодавні зміни у програмі торкнулися переважно минулого і першої половини нинішнього віку. Література, написана в другій половині ХХ століття, особливо пригодницька і науково-фантастична, якій віддає перевагу більшість читачів, у школі згадується лише побіжно. Це при тому, що за даними соціологічного опитування 54% населення віддають перевагу пригодницькій літературі, 35% — науково-фантастичній. А раз школа цим жанрам не приділяє уваги, то 83% населення дістає інформацію про нові книги від друзів і знайомих [5, с. 54].

Таке становище слід змінити. Закономірно напрошується питання: чому б у школі не присвятити частину уроків літератури пригодницькому й фантастичному жанру? Раз учні і дорослі полюбують дані жанри літератури, то й ознайомити їх з різноманітністю стилів, напрямів, найбільш яскравими авторами. Пригодницька література не обов'язково пропагує насильство, вона сприяє і вихованню мужності, волі, сміливості, наполегливості у досягненні мети. І інтерес до бібліотек може значно зрости, якщо енергійно поповнювати їх новою літературою, організовувати при бібліотеках виставки нових творів, товариства любителів пригодницької, детективної чи фантастичної літератури.

Ще один шлях поживлення інтересу до читання — введення у практику уроків з історії, географії, біології літературних творів. Діти

більше, ніж з підручників, дізнаються про історію Франції з творів Дюма, про рослинний і тваринний світ Африки та Америки з книжок Майн Ріда, а Жюль Верн взагалі писав свої романи як посібники з географії. Чому б не вивчати історію, географію, природу України за літературами творами, написаними подібним чином? І успішність учнів можна покращити, і сприяти вихованню інтересу до уважного, вдумливого читання описів і роздумів, а не лише до стрімкого розгортання сюжету, що часто закидають пригодницькому жанру.

Театри, музеї. Ці заклади культурного відпочинку переживають скруту. Мало відвідує їх підрастаюче покоління. Причина в тому, що вони відстали від швидких життєвих змін. Зали музею, з їх тишею, урочистою обстановкою, неживими експонатами за склом вітрин пригнічують підлітка чи юнака, яким хочеться почути жваву розповідь, мати змогу висловити свою думку. На наш погляд, музеї може врятувати проведення в їх стінах шкільних уроків. Учням буде цікаво почути історичний чи біологічний урок-лекцію на фоні відповідних експонатів, відповіді на запитання вчителя, показуючи на реальний предмет, а не на малюнки. І урок малювання з розповіддю про сприймання кольорів, особливості їх передачі на полотні, техніку живопису, картини видатних художників краще сприймається у стінах музею живопису, ніж у класі.

З театром становище зворотне. Масові екскурсії школярів на п'єси класичного змісту, які підлітки тогано розуміють і вважають нудними, пробуджують лише відразу до такого виду відпочинку. Театр був і залишається до певної міри елітарним закладом, і йти до нього необхідно з певним настроєм. Знайомство з театром для учнів варто розпочинати з комедій, розважальних вистав, поступово переходячи до спектаклів, що піднімають важливі для молоді моральні проблеми: дружба, кохання, зрада, вибір життєвого шляху. У такий спосіб можна виховати театралів. І переважна роль має належати не школі, оскільки школа схильна до масових заходів, а учні в масі поведуться інакше, ніж поодиноці. Вирішальна роль у залученні дітей до театру має належати батькам, які вибирають зміст спектаклів, настраюючи дітей на відповідну атмосферу.

Народні традиції. Повноцінний відпочинок людини неможливий без усвідомлення нею причетності до свого народу, його традицій, культури, звичаїв, національно-етнічної обрядовості [6, с. 155]. Свою культуру народ закріпив у народному календарі. "У процесі дотримання звичаїв і обрядів народного календаря учнями засвоюється культура ділів і прадідів, тобто справжня народна культура, яка лежить в основі сучасної української національної культури" [7, с. 15].

Український народ, займаючись важкою хліборобською працею, умів і любив відпочивати. Відпочинком служили свята, що символізували завершення одного виду робіт і початок іншого. Свята супроводжувалися приготуванням певних страв, обрядами, танцями, піснями, театралізованими гуляннями. Зі зміною виду діяльності первісний зміст більшості свят видозмінився, з магічних обрядів вони перетворилися на заходи відпочинку.

Зимові свята спрямовані на підбиття підсумків минулого року, утвердження сподівань на майбутнє. Сюди належать обряди ворожіння, зимові вечорниці, коли дівчата і хлопці співали, танцювали, жартували, вчилися разом проводити дозвілля. Колядки і щедрівки привчають до музичного відпочинку, а вертеп, водіння кози прищеплюють звичку до жартів, мистецтва перетлілення. Весняні свята символізують початок активного життя, роботи в полі. Літні свята просявляють розквіт природи, постизують її. Одне лише свято Івана Купала дає багато можливостей для проведення змістовного відпочинку. Під час осінніх свят учні проймаються подякою до землі за її щедрість [6, с. 162—164; 7, с. 16—31].

Відновлення народних традицій і свят одночасно сприяє відродженню національного духу і повертає давні форми відпочинку народу, що відбивають життєві традиції українців. В умовах школи і поза нею можна проводити свята Покрови, "Мати-берегиня", Різдяні свята, Великдень, Святвечір, "гуляння на колодках", "вечорниці" тощо.

Шкільні свята. Школа за багато років виробила свої традиційні свята. Це свята першого й останнього дзвоника, посвяти у старшокласники, день вчителя, новорічні свята, зустрічі з випускниками, свята Матері, випускний вечір та інші. Проте проходять ці свята переважно однаково: промова директора чи завуча, наперед визначені виступи окремих учнів і вчителів, концерт силами постійного складу учнів з майже однаковими номерами. Виходить урочисто, без несподіванок, але сумно і погано запам'ятовується.

А чи не краще зламати цю традицію? Нехай виступаючі зарані не пишуть промову, і вийде не так урочисто, але тепліше, сердечніше. Нехай більше виступають не вчителі, а учні, оскільки це їхнє свято. Відібрати до свята не багато раз чути вірші та пісні, а мало-відомі, можливо написані самими учнями. Замінити урочисте шиківання чи розсадження в залі спілкуванням в окремих групах. Можливо в такому разі не обійдеться без накладок і пауз, але це окупиться зацікавленістю учнів і підготовці і проведенні свята. І учні засвоють на майбутнє, що для успішного відпочинку необхідно попрацювати.

Дитячі організації. Для багатьох підлітків і юнаків відпочивати — це щось робити разом з друзями. Діти у віці 12—16 років прагнуть романтики, мріють змінити світ на краще, самі прагнуть змінитися, перевірити свої сили у змаганні з ровесниками. Школа не може задовольнити їх прагнення, але це можуть зробити дитячі організації. Членство в організації задовольняє потребу дитини в захисті, приналежності до групи однодумців, виокремленості з довколишнього світу. Це почуття підкреслює внутрішня ієрархія організації, форма, розпізнавальні знаки, специфічна лексика.

Перелічені умови повністю задовольняють такі організації, як “Пласт”, “Січ”, “Джур”, СПОУ і багато інших. Їх члени привчаються до активності, пошуку нового, створення сприятливих умов для себе власними руками. І хоч з віку 16—18 років більшість учнів припиняє своє членство в організації, але навички активного відпочинку залишаються.

Робота з батьками. Усе викладене потребує зламу стереотипів у системі роботи “школа — батьки — діти”. Більшість батьків вважає, що дітей необхідно навчати, а відпочивати вони навчатся самі. Батькам слід роз’яснити значення уміння відпочивати в житті, і зробити це вже сьогодні. У школі є традиційна форма роботи з батьками — батьківські збори. Проте звичні збори з їх аналізом поведінки та успішності учнів, нотациями на адресу батьків не породжують ентузіазму щодо їх відвідування. Більш сприятливими формами роботи з батьками є рольові ігри, прес-конференції, дискусії, довірливі розмови [8, с. 156].

Школа, класний керівник мають разом з батьками накреслити напрями спільної роботи з організації відпочинку дітей. Школа може і повинна дати учням знання з оздоровлення і фізичної культури, ознайомити учнів з кращими зразками кінофільмів, театральних вистав, музичних і літературних творів. Однак привчити дітей до занять фізкультурною, читання книжок, культури перегляду телепередач, активного проведення дозвілля можуть лише батьки. “Сім’я, як головне джерело життя дитини, здебільшого сильніша за школу” [8, с. 162] і тому школа повинна впливати на учнів через батьків і разом з ними.

Державна політика. Реалізація всього вищесказаного не проста справа. Навчити людину змістовно відпочивати, здійснювати засобами відпочинку виховання людей потребує розробки цільової державної програми. Така програма має ставити відповідні завдання перед закладами освіти і виховання: школами, клубами, гуртками, секціями тощо; передбачати розробку програм відпочинку науково-дослідними установами, випуск наукової та науково-методичної літератури для працівників галузі, підготовку і перепідготовку працівників сфери

освіти і відпочинку, розробку та впровадження нових форм і засобів відпочинку й виховання. Крім цих завдань, що стосуються переважно працівників освіти, програма має передбачати роботу державних і громадських організацій з матеріального забезпечення дозвілля. Це і обладнання шкіл, і будівництво спортивних та ігрових майданчиків, і збільшення мережі гуртків, секцій, клубів, забезпечення їх приміщеннями та обладнаннями. Це і підготовка працівників відпочинку, і виділення ставок на існування у школах не завантажених уроками класних керівників. Робота має бути виконана велика і нескінченна — з’являться нові види відпочинку, на які необхідно буде реагувати.

Досвід. Робота кращих закладів освіти свідчить, що і без прийняття державної програми можна працювати над організацією дозвілля для учнів. Одним із зразків цілеспрямованої роботи може слугувати Чернігівський обласний педагогічний ліцей для обдарованої сільської молоді. Кожна група ліцеїстів має куратора — класного керівника, який займається лише питаннями виховання і дозвілля. Кожного дня проводяться години здоров’я. Ліцей інформує учнів про наявність у місті спортивних секцій і сприяє заняттям у них. Серед ліцеїстів поширюються квитки на кращі спектаклі Чернігівських і гастролюючих театрів, причому групи для відвідування комплектуються на добровільній, а не примусовій основі. Часто відбуваються “камерні” вечори відпочинку за інтересами: любителів поезії, пісні, літератури. Проводяться свята народного календаря. У складанні сценаріїв святкування традиційних шкільних свят значна роль належить учням. Самі ж ліцеїсти готують і проводять свята. У літній час відбуваються походи комбінованого туристично-краєзнавчого змісту, працює літня школа відпочинку учнів.

Показником успішної роботи ліцею з навчання відпочинку може служити те, що студенти Чернігівського державного педагогічного інституту, які вийшли із стін ліцею, вирізняються з поміж ровесників активністю, умінням попрацювати ради власного відпочинку й організувати на це інших.

Література

1. Державна національна програма “Освіта”. Україна ХХІ століття. — К., 1994.
2. Конституція України. — К., 1996.
3. Кон І. С. Психологія ранньої юності. — М., 1989.
4. Серія Мир Детства. Подросток. — М., 1989.
5. Гнатюк Н. П. Нет предела совершенству. — М., 1989.
6. Білусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи. — К., 1997.

7. Основи національного виховання. Концептуальні положення. — Ч. 1. — К., 1993.

8. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. — К., 1996.

С. І. Болтівець, канд. пед. наук
(Київський міжрегіональний
інститут удосконалення вчителів
імені Бориса Грінченка)

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА ДІТЯМ ІЗ СУМЖНИМИ ПСИХОНЕВРОЛОГІЧНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ

Для забезпечення навчання і виховання дітей і підлітків шкільного віку, що страждають на психоневрологічні захворювання (за умови відсутності у них олігофренії, тобто їх відповідності інтелектуальної нормі) в Україні більш як два десятиліття діє мережа загальноосвітніх санаторних шкіл-інтернатів для дітей з психоневрологічними захворюваннями.

Ці заклади забезпечують поєднання загальноосвітньої підготовки учнів, як правило 1—9-х класів (основної школи), з тривалим оздоровленням, лікуванням і реабілітацією, що становить собою період одного—двох років залежно від стану здоров'я.

Виявлення, консультування, влаштування дітей і підлітків до закладів цього типу, катamnестичне відстеження наслідків відновлення стану психічного здоров'я цієї категорії учнів належить до компетенції соціального педагога, зокрема до сфери здійснення ним безпосередньої роботи в галузі соціальної психогієни. Виявлення дітей і підлітків віком, як правило, 7—15 років, що страждають на психоневрологічні захворювання, здійснюється за такими показаннями: 1. Неврози. 2. Невротичні форми реактивних органів. 3. Астенічні, церебрастенічні, неврозоподібні стани як наслідок раннього органічного ураження центральної нервової системи, травм черепа, нейроінфекції і соматичних захворювань. 4. Неврозоподібні форми психічних захворювань у стадії компенсації. 5. Початкові прояви патологічного формування особистості й патологічних рис характеру без виражених розладів поведінки і соціальної адаптації. Діти, які страждають на ревматичну церебрастенію, направляються до санаторних шкіл-інтернатів не раніше, ніж через 6 місяців після травми черепа. Протипоказаннями до направлення у загальноосвітні санаторні школи-

інтернати для дітей з психоневрологічними захворюваннями є: 1. Захворювання, перераховані в показаннях, у стані вираженої декомпенсації, що потребують лікування в дитячих психіатричних стаціонарах або в санаторіях психоневрологічного профілю. 2. Олігофренія. 3. Психопатія, патологічні формування особистості з вираженими розладами поведінки й соціальної адаптації. 4. Резидуально-органічні та процесуальні психопатоподібні стани. 5. Судорожні приступи і їх еквіваленти. 6. Шизофренія, крім неврозоподібних форм, у стадії компенсації. Для направлення дитини обов'язкова письмова згода батьків (заява). Для зарахування дитини батьки або особи, що їх замінують, подають такі документи: заяву на ім'я директора санаторної школи-інтернату; копію свідоцтва про народження дитини; табель успішності дитини, що вступає до другого або наступного класів; довідки про стан здоров'я (форми 26, 63); довідку дільничного лікаря про відсутність інфекційних захворювань у помешканні, де проживає дитина (дійсна протягом 3 днів); медичні аналізи: крові, сечі, на дифтерію, дезгруппи, яйцелісти, ентеробіоз; витяг з протоколу засідання психолого-медично-педагогічної консультації; висновок обласного (міського, міжрайонного, районного) психіатра за відповідним місцем проживання дитини; витяг з історії хвороби, якщо дитина перебувала у психоневрологічній лікарні; путівку відповідного обласного (міського) управління освіти із зазначенням рекомендованого терміну утримання учня.

Порядок виявлення дітей з психоневрологічними захворюваннями, що потребують тривалого оздоровлення в умовах охоронно-щадного режиму санаторної школи-інтернату відповідного профілю, здійснюється соціальним педагогом у взаємодії з практичним психологом на основі: звернень батьків або осіб, що їх замінують, з рекомендаціями щодо виховання ослаблених, емоційно нестійких дітей з маловираженими розладами соціальної адаптації; психологічного висновку, даних психологічного обстеження; педагогічних висновків учителів; вивчення родин дітей і підлітків відповідної території. Обстеження соціального педагога, логопеда і практичного психолога фіксується у формі психолого-педагогічної характеристики дитини.

Психолого-педагогічна характеристика, що готується і завіряється підписами соціального педагога, логопеда і практичного психолога повинна містити такі дані: 1. *Загальна частина*. 1. Прізвище, ім'я та по батькові дитини. 2. Дата народження, вік та час обстеження. 3. Домашня адреса, телефон. 4. Мета обстеження, скарги. 5. Стилі відомості про сім'ю дитини та умови виховання. 6. В яких закладах виховувалася та навчалася дитина (дитсадок, школа, сім'я). 7. Яка